

raamatutele. Indoloogiasse aga, nagu igasse muusse teadusse, toob iga aasta midagi uut juurde ja loomulikult peab iga uus tõlge arvestama eelkõige seda uut. Ning muidugi on selliste vanade ja palju tõlgitud tekstide nagu "Bhagavadgītā" tõlkimisel mõtet vaid siis, kui ka omalt poolt midagi uut leida püütakse.

(1980)

LAO-ZI JA "DAODEJING": AUTORIST, TEOSEST, TÕLKIMISEST JA MUUST

Autorist on teada vähe ja seegi näib pigem mütoloogia valda kuuluvat. Näiteks legend:

Tegelikult on ta vanem kui taevasmaa. Ikka ja jälle on ta taeva all ilmunud erinevate nimede all. Nii ka seekord. Ema kandis teda kakskümmend seitse aastat ja sünnitas ploompüü all vasemast kaenlaaugust. Poeg oli sünnimisel peale hallipäine, sellepärast hakati teda kutsuma Vanaks Poisiks (Lao-zi). Ka oskas ta kohe rääkida. Et tal polnud inimesest isa, siis osutas ta ploompüüle ja ütles: "Olgu mu nimeks Ploomipüü (Li)!" Tal oli palju imevõimeid ja nõnda suutnud ta oma elu pikendada. Keegi ei tea, kui vanaks ta elas.

Kunagi reisinud ta läände. Keegi piirivaht aga nägi idakaarest tumepunaseid pilvi kandumas, millest mõistis suure targa lähene mist. Peagi hakkas paistma härja seljas istuv vanamees. Piirivaht läks talle vastu, kummardas aupaklikult ja kutsus oma majja puhkama. Seejärel palus ta Lao-zilt õpetusi, mille peale too lausunudki õpetussõnu. Piirivaht pani need kirja ja nii jäanudki targast mehest maha viiest tuhandest hieroglüüfist koosnev teos "Daodejing".

Mida saab selle ja teiste samalaadsete legendide põhjal väita Lao-zi kohta? Kas ta elas tegelikult või on vaid mütoloogiline kuju? Temale omistatav teos on aga olemas. Kas saab mütoloogiline kuju luua reaalse raamatu? Umbes sellistele küsimustele vastuse otsimiseks oli hädas juba Vana-Hiina suurim ajaloolane Sima Qian (II-I saj. e.m.a.). Ta kaebab allikate vähesuse ja vastuolulisuse üle ning, jutustades oma ajalooramatust (üsna põgusalt) Lao-zist, ei unusta märkimata: "Kõik võib olla nii, aga võib olla ka teisiti!"

Sima Qiani järgi on Lao-zi elukäik järgmine:

Ta on pärit Chu riigist, tema perekonnanimi on Li ja nimi Dan. Suurema osa oma elust veedab ta Zhou riigis, kus teenib igapäevast leiba õukonna arhivaarina. Ükskord külastab teda Kong-zi (Konfutsius). Hiljem räägib see oma õpilastele: "Ma mõistan lindude lendu, ma mõistan kalade ujumist, ma mõistan metsloomade jooksu. Jooksjat saab peatada silmusega, ujujat saab peatada võruga, lendajat saab peatada noolega. Draakon aga ... ma ei mõista, kuidas ta tuult ja pilvi pidi taevasse kandub. Täna nägin ma Lao-zi. Ta on kui draakon!"

Kui Lao-zi näeb ette Zhou riigi peatset kokkuvarisemist, läheb ta erru ning siirdub läände. Teel peatub ta piirivalvepunktis, mille ülem palub kirjutada õpetusraamatu. Palvele vastu tulles panebki Lao-zi kirja kahest osast koosneva 5000-hieroglüüfilise raamatu. Seejärel ta lahkub, ja keegi ei tea, kas ja millal ta suri.

Konfutsiuse eluaastateks arvatakse enam-vähem kindlalt 551–479 e.m.a. Kuna Konfutsius sõitis Lao-zi juurde (ja mitte vastupidi), siis pidi viimane olema vanem. Ja nii ongi osa teadlasi arvanud, et Lao-zi sündis VII sajandi lõpul või VI sajandi algul e.m.a. Võib aga lähtuda ka Sima Qiani toodud teisest faktist: Zhou riigi lõpust. See juhtus alles III sajandi lõpul e.m.a. Järelikult pidi Lao-zi elama hoopis IV–III sajandil e.m.a.! Kus on tõde? Kas uskuda Sima Qiani kahtlevat mõtteavaldust, et Lao-zi elas 160 või 200 või veelgi enam aastat?

Milliseid andmeid kronoloogia kohta sisaldab aga "Daodejing", too kaheosaline viiest tuhandest hieroglüüfist koosnev tekst? Otseid ei mingisuguseid, kaudseid aga siiski. "Daodejingis" leidub hulgaliselt viiteid konfutsianismile kui juba väljakujunenud süsteemile. Konfutsianism, s.o. Konfutsiuse õpetusel põhinev süsteem, levis ja sai laialt tuntuks aga alles palju aastakümneid pärast rajaja surma. Kas sai siis Lao-zi raamat olla olemas enne IV–III sajandit e.m.a.? Teiselt poolt, tekstoloogilised uurimused on näidanud stiili arhailisust: raamat (vähemalt põhiosas) pidi olemas olema juba VII–VI sajandil e.m.a.! Vaidlus käib ja lõppu pole näha. Vähem ägedad on leppinud kompromissiga: Lao-zi elas küll VI sajandil e.m.a., ise ta aga midagi ei kirjutanud, õpetas õpilasi suu-

sõnal. Need andsid (samuti suusõnal) teksti edasi oma õpilastele jne., kuni lõpuks IV või III (või isegi II) sajandil e.m.a. tekst kirjalikult fikseeriti. Muidugi ei olnud see enam päris täpselt selline, mis kunagi tuli õpetaja suust. Ja muidugi ei tea me ikkagi kaljud kindlalt väita, kas VI sajandil e.m.a. tõesti elas Zhou riigi arhivaar Li Dan *alias* Lao-zi.

Probleemile võib aga läheneda ka teisest küljest. Raamatus räägitakse korduvalt nimetuna töötamisest, enda taha- ja väljajätmisest, kulgemisest... "Kulgeja on sama mis kulg." Kas tähendab see, et eiline kulgeja on sama mis kulg, tänane kulgeja on sama mis kulg, homne kulgeja on sama mis kulg ja üldse — kulgejad on sama mis mis kulg...? Aga mis siis, kui teos ongi tekkinud kulgedes ehk loomulikult kujunedes, ilma et keegi oleks sellesse toiminud, s.o. seda tahtlikult muutnud? Kes on siis autor? Kas too, kellele kuulub esimene sõna või mõte? Või hoopis see, kes teose kirja pani? Ei see ega teine! Või õigemini, nii see kui teine, aga eelkoige ikkagi Lao-zi, kõigi kulgedes sarnastele mõtetele jõudnute või sarnaste mõtete järgi kulgejate koondkuju. Kõikide tarkade vanade meeste (sest *lao-zi* tähendab ka vanameest) koondkuju ja kui soovitakse, ka kulgemise mütolooiline personifikatsioon. Ning pole imestada, et Konfutsiusele jäi selline Lao-zi mõistetamatuks kui draakon. Kuid ega üksnes Konfutsiusele. Hiina pikast ajaloost võib leida küllalt näiteid, kui tihti jäid konfutsianistidele, s.o. Hiina kauaaegsele valitsevale kildkonnale sellisteks mõistetamatuteks draakoniteks päris lihast ja verest kulgejad-taoistid. Ja pididki jääma, sest nende taotlused, püüdlused, ideaalid, eluviisid, väärtused ja mõtted olid teised. Konfutsianist püüdlus saada "õilsaks" (*junzi*), et sellena erineda nn. väikesest inimesest (*xiaoren*). Tema väärtused asusid enamjaolt inimlik-ühiskondlikul tasandil, mida väljendab inimlik-kuse ehk humanismi (*ren*) põhimõte. Sellepärast rõhutataksegi konfutsianismis eelkõige neid mõisteid mis on olulisteks komponentideks sotsiaalses konventsioonis: õiglus, kõlblus, haridus, kultuursus, kombed, tavad jne. Konfutsianisti teeks on pürgimine üles, teiste sõnadega karjerism. Eesmärk: saada kõrgeks riigiametnikuks. Kuid tema karjerism on siiski "inimlik ja õilis", mitte alatu, halastamatu, kultuurivaenulik, millega juba alates III

sajandist e.m.a. on Hiinat "õnnestanud" legistliku (*fajia*) õpetuse otsuste või kaudsete järgijate lühiajalised võimuperioodid. Inimühiskonna tipuks peavad konfutsianistid taevapoeaga — keisrit, peaaegu jumala funktsioone omava taeva tahte kehastajat maa peal.

Kui erinev on taoistide ideaal — *shengren* ("õnnis inimene"). *Shengren* järgib vaid kulgu, mitte inimkonventsioone. Nõnda kõik konfutsiaanlasele kallis — inimlikkus, õiglus, kultuur, kõlblus, haridus, tavad, kombed jne. — jääb tema silmis kuhugi tagaplaanile. Mitte et ta eitaks neid legistide või anarhistide kombel. Ta hoopis peab seda kõike ebaküllaldaseks (*buzu*), millekski selliseks, mida poleks vaja, kui kõik läheks nii nagu peaks, s.o. loomulikult. Sellepärast saabki õndsas inimese põhiväärtuseks loomulikkus (nimetatase mõnikord isegi tahumatuses) ja kõik see, mis aitab loomulikkusse naasta. Loomulikuks ei saada mitte ülespoole pürgides, mitte ülendudes, vaid hoopis vastandteel — alla langedes. Selline seisukoht tähendab ühiskonnahierarhia täielikku ignoreerimist (*shengren* nimetab end teadlikult väikeseks inimeseks), karjerismi vältimist, oma sisetunde järgi käimist. Ometi ei maksa sellist suhtumist pidada ühiskonna kui niisuguse eitamiseks. See ei ole eitamine, vaid hoopis inimpiiride ühiskondlikest väärtustest eemale viimine. Sest inimene ei ole taoistide arvates mitte üksnes ühiskondlik olend, vaid kõiksuselend, ta pole osa mitte üksnes ühiskonnast, vaid kõigest olevast (ja ka olematust) — loodusest kui kõiksustervikust. Sellepärast liigub *shengren* oma teed kui loodusjõud, teeb seda, mida peab vajalikuks, soovimata midagi ja muretsemata millegi pärast. Sest ta usaldab looduse suurt kulgemist.

Nõnda looduse kulgemisega kaasa kulgedes ilmneb õndsas inimeses *de* (tundub, et "vägi" "loomuväe" tähenduses sobib eestikeelseks vasteks). Mida vägi tähendab taoistlikus kontekstis, peaks selguma "Daodejingi" tõlgetki lugedes, sellepärast arvan piisavat ütlemisest, et see pole mitte tahtejõud või vaimupingutus (rääkimata kehapingutusest) või püüd midagi kätte saada, ammugi mitte vägivald. Pigem on see loomulikkuse avaldumine inimeses, nagu ka ükskõik mis asja või olendi kõige loomulikum omadus ("rohu kasvuvägi", "ravimtaime ravivägi" jne.).

"Daodejingi" keskne termin on muidugi *dao* (sellele vastavat hieroglüüfi on transkribeeritud ka *tao*'ks, kuid ühtluse pärast teiste siin toodud hiina sõnade ja nimedega jääme ka sel puhul 1958. aastast Hiina RV-s kasutusele võetud latinisatsiooni juurde). Olu-line on märkida, et *dao* ei ole mitte üksnes termin ühes või mitmes mõttesüsteemis, vaid ka igapäevakeele sõna. Hiinlasele, kes "Daodejingi" loeb, assotsieeruvad *dao*'ga ka argielu seosed. Teiste sõnadega, *dao* ei ole talle mitte mingi peaaegu arusaamatu vöörõsõna, vaid täiesti kindla tähendusega täidetud mõiste. Sellepärast oleks loomulik asendada *dao* tõlkes omakeelse sõnaga. Enamikus tõlgetes on seda ka tehtud, kuid mida küll ei ole vasteks leitud: *Weg, Bahn, Lauf der Dinge, Weltordnung, Weltgesetz, Naturlauf, Macht, Wort, Vernunft, Weltvernunft, Urvernunft, Weltseele, Allseele, Sinn, Wahrheit, Urgrund, das Absolute, das höchste Wesen, das Urwesen* saksa keeles; *Grande Voie du Monde, La Raison, Raison Suprême Universelle, Providence* prantsuse keeles; *Way, Flow, Course, Force, Great Creating Nature, Reason, Wisdom, Right, The Principle of Right, Charity, Love, the Eternal Fitness of Things* inglise keeles jne. jne. Kui hiinlane neid hiina keelde tagasi tõlgiks, siis saaksid küll ainult *Weg, Bahn, Lauf, Way, Flow* ja *Course* oma vasteks *dao*.

Kuid hiina sõna asendamisel mõne teisekeelse sõnaga peab arvestama üht olulist seika, mida paraku üldiselt ei tehta: hiina keeles puuduvad sõnaliigid, s.t. sõnu ei saa kindlapiirilisel jagada nimi-, tegu-, omadus-, määr- jne. -sõnadeks. Küll aga on olemas lauseliikmed: alus, sihitis, öeldis, määrus, täiend jne. Hiina keeles esineb *dao* nii alusena, sihitisena, täiendina kui ka öeldisena. Kuidas siis käituda tõlkimisel, kas panna *dao*'le igas situatsioonis vastama ainult nimisõna? See oleks teksti kallal lubamatu vägivalla tarvitamine. Või kasutada alusena ja sihitisena üht sõna, öeldisena teist, täiendina kolmandat? Sel juhul kaoks aga mõiste terminoloogiline ühtsus. Jääb üle vaid leida nimisõna, millest saab moodustada ka tegusõna. *Dao* esmaseks vasteks eesti keeles ütleb iga hiina keelt vähegi õppinu "tee". Kuidas aga moodustada "teest" tegusõna? "Teed käima", "teel liikuma" jms. ei ole ju see, mida vajame. Pealegi peitub hiina sõnas, kuna see ühendab endas kõik sõnaliigid, tunduvalt suurem dünaamilisus, kui suudab pakkuda

meie "tee". Õnneks siiski on eesti keeles sõna, mis näib vastavat kõigile tingimustele: "kulg"! Palun väga: on olemas alus — "kulg", sihitis — "kulgu", öeldis — "kulgeb", täiend — "kulgev". Veelgi enam, täpsuse huvides saab moodustada teonime "kulgemine". Ning on olemas vaste ka konstruktsioonile *you-dao-zhe* — "kulgeja". Kui see sõna mõnele ei meeldi, siis jääb tõlkijal üle vaid Lao-zi moodi õhata: tarvitatakse seda suvaliselt, sest ei tea päris õiget (vt. XXV peatükk). Siiski rahuldab see sõna kõige olulisemat: kirjeldab kõige muutuvust, s.o. seda, et asjade põhiomaduseks on liikumine ehk muutumine: asjad kulgevad, loodus kulgeb, kõik kulgeb.

Kui juba *dao*'le on eestikeelne vaste leitud, siis ei sobi ka ühtegi teist sõna tõlkimata jätta. Nii said *yin* ja *yang* vasteks vari ja valgus. Algselt *yin* tähendaski mäe varjus olevat külge ja *yang* päikesepaistes asuvat. Hiljem kujunesid need aga hiina mõttesüsteemides olulise polaarsusprintsüübi põhitermiteks: *yin* hakkas tähendama tumedat, passiivset, naiselikku, maad; *yang* heledat, aktiivset, mehelikku, taevast. Tegelikult ei ole sellises vastandamis midagi originaalset ja uut — kõik see on tuntud ka teistest vanadest kultuuridest. Mis aga eristab hiina mõtteviisi näiteks Lähis-Ida vanadest kultuuridest, on järjekindel seisukoht, et vastasjõud mitte ei võitle teineteisega (judaismis, kristluses ja maniluses näiteks räägitakse pidevalt pimeduse võitmisest valguse poolt), vaid hoopis täiendavad teineteist. Üks ei saa olla teiseta. Valgus ei saa olla pimeduseta, mees naiseta, taevas maata. Veelgi enam, vastandamine ei ole absoluutne: tegelikult sisaldub esimese teises ja teine esimeses: valgus pimeduses, pimedus valguses, naiselikkus mehes, mehelikkus naises jne. Kõike seda tuleb silmas pidada "Daodejingi" lugedes.

Kuid siiski võib erinevates teostes märgata rõhuasetuste erinevust: üks toonitab rohkem *yang*'i, teine *yin*'i. "Daodejingis" on ilmne *yin*'i ülekaal; sellepärast on ka seal toonitatud nais- ja emasümbol, räägitud allavoolust, jõgedest, orgudest, maast, toimimatu-dest (*wuwei* — paraku on seda mõistet tihti valesti tõlgendatud kui tegevusetust). Kuid Lao-zi ei ole kategooriline, ta ei käsi ühemõtteliselt "ära toimi!", vaid hoopis "toimi toimimata!" — selles aga avaldub täiendusprintsüüp.

Nii ei olnud ka taoism ja konfutsianism absoluutselt vastandlikud, ka nemad pigem täiendasid teineteist: esimene rõhutas *yin*'i, teine *yang*'i, esimene maad, teine taevast, esimene ema, teine isa (ja poega), kusjuures iga konkreetse inimese puhul rõhutugevus erines. Nõnda teineteist täiendades ja mõjutades arenesid need õpetused aastatuhandete vältel (vahepeel lisandus kolmandana veel budism). Veelgi enam, viimastel sajanditel hakkas levima seisukoht, mille järgi inimene saab olla üheaegselt mõlemad (ja ka kolmas): riigi ja perekonna ees kohustusi täites konfutsianist, loodusega suheldes taoist, sealpoolset püüeldes budist.

Nüüd, tagantjärele, oleks kindlasti huvitav küsida, kumb neist kahest, kas konfutsianism või taoism, on rohkem hiina kultuurile andnud? Kui mõista kultuuri selle sõna kõige laiemas tähenduses, siis on raske üht või teist esile tõsta, sest taoismi panus näiteks bürokraatia kujundamisse on üpris mannetu. Kui aga mõista kultuuri veidi kitsamalt, nähes selles eelkõige kirjandust ja kunsti, ent ka teadust ja tehnikat, siis ületavad taoistide saavutused konfutsiaanide omi märgatavalt. Ning kui jätta sõelale see, mis on olnud jääv ja mõjusaim, siis tuleb küll mõnda taoistide mõningat üleolekut. Kas ei tundu see veidi paradoksaalne? Kuidas suutsid need, kes tegelikult vabatahtlikult kuulusid ühiskonna põhja ning olid ilma võimust ja tihti ka võimalustest, ületada neid, kellele kuulusid võim ja võimalused? Kuid lugegem, mida väitis Lao-zi kulgejast? Ta "*asub ival / mitte kõlul / asub viljas / mitte õies*". Mis oli aga konfutsianistidele olulisem? N ä i v u s! Kõlu ja õis! See, mida teised ja eriti kõrgemal positsioonil asujad arvavad! Ja kuigi nad oskasid end nii kaunistada, et näisid eluajal taoistidest igas mõttes kõrgemad, paremad, kultuursemad ja kombelisemad, oli see tegelikult (kasutatades Lao-zi sõnu) "suur valskus" — n ä i v u s. Ning viljad ja ivad langesidki teistele.

Lao-zi on korduvalt püütud paigutada Euroopa filosoofiatriaditsioonis kujunenud suundade raamidesse. See tegevus pole just tänuväärne. Siiski näivad enamiku uurijate määrangud jagunevat kahe vahel: panteism ja materialism (ning isegi dialektika sugematega materialism). Kuigi mõlemas hinnangus näib peituvat üsna sügav tõetera, ei tahaks siiski nõustuda kummagagi. Kas ta jääb

mõlema vahele? Ei, sest siis oleks ta eklektik. Aga kuhu ta ikkagi kuulub? Lao-zi vastaks ise: "Nimetatav nimi on püsitu nimi!"

"Daodejing" on maailmakirjanduse üks tõlgitatavam teos. Idas ületas see raamat juba väga ammu riigi- ja keelepiirid: teada on isegi sanskritikeelse tõlke olemasolu, mis kahjuks pole säilinud. Euroopas sai "Daodejing" tuntuks XVIII sajandi lõpul, mil see tõlgi ladina keelde. Sellest ajast peale on tõlketöö käinud vahetpidamata. Vähe on keeli, millesse seda tõlgitud poleks, mitmed rahvad võivad aga uhkustada tõlgete üpris soliidse arvuga. Inglisekeelseid "Daodejinge" on juba üle poolesaja, saksakeelseid veerandsaja ümber, prantsuskeelseid kümme jne. Ning tõlkimisel ei näi otsa tulevat...

Miks nii, võidakse küsida. Sest "Daodejing" on kõike muud kui lihtsalt mõistetav tekst. Ometi on selle keel äärmiselt lihtne. Lihtne, nagu üldse klassikaline hiina keel on lihtne: pole pööramist, pole käänamist, pole muutelõppe, pole astmevaheldust, pole tegu-moode, pole kõneviise ja pole veel paljut muud, mis näiteks eesti keele keeruliseks teeb. Aga eks just sellises lihtsuses peitubki raskus: leida emakeeles vorm, millesse kõige adekvaatsemalt saab paigutada hiinakeelse "vormitu" sõna. Ning Lao-zi keel on ka veel paljude muude hiinakeelsete tekstidega võrreldes lihtsamast lihtsam — nii lakooniline, et... isegi keskaegsed hiina kommentaatorid seda eri moodsid, rääkimata tänastest.

Peale selle on "Daodejing" üsna mitmetahuline raamat. Filosoofiline traktaat — see tähendab, et mõisteliselt täpne. Poeem, millest võib leida iga rahva luulele omast: kindlalt väljapeetud rütme, rütmide vaheldumist, tunderõhkusid, kujundeid, kordusi ja kohati isegi riime. Aforismialbum lakooniliste, kuid sügavate sententside ja mõttesalmidega. Ning kõike läbib loogilise toetuse aparaat, mida eelkõige esindavad sõnad "sest" ja "sellepärast". Ühte või teist külge eelistanule libiseb teos kui tervik kergesti käest ja jääb vaid üksiteisega seostamata mõtete konglomeraat. Sellepärast ei tohiks tõlkijal üle jääda muud kui püüda säilitada teose struktuur selle kõigis aspektides, mis lühidalt öeldes tähendaks: sõna olgu täpne, fraas lakooniline, tekst terviklik. Ning loota, et ka eestikeelsete tõlgete arv aasta-aastalt suureneks (1937. aastal juba ilmus üks,

paraku tõlgitud inglise ja soome keelest — kaudtõlked on aga sellise teksti puhul eriti moonutatavad).

"Daodejing" on sajandite vältel suuresti mõjutanud mitte üksnes hiina, vaid ka mitmete teiste Ida-Aasia rahvaste kultuuride arengut. Ilma "Daodejिंगita" jääb palju nendes kultuurides mõistmatuks. Teiselt poolt aga suur hulk hiina, jaapani ja korea kirjanidusest näib justkui loodud Lao-zi seletamiseks. Paraku on need meie lugejale emakeeles veel kättesaamatud. Ometi ilmus hilja aegu raamat, milles võib märgata üsna selgeid jälgi Lao-zi alguse saanud (või Lao-zi abil edasi kandunud) meelelaadist: korealasest vene kirjaniku Anatoli Kimi "Olgem vagurad kui lapsed" (Tallinn, 1979), mida võikski soovitada lisalektüüriks käesoleva juurde. Seal avaldub just Lao-zi meelelaad, mitte aga konfutsianistlik meelelaad ja mitte ka mõni muu Idas levinud meelelaad, sest mingit üldist unifitseeritud meelelaadi ja mõtlemist pole Idas samuti nagu pole seda Läänes.

(1979)